

KANDINSKY

PIONIER VAN DE
ABSTRACTE KUNST

W BOOKS

**Gabriele Münter,
Vrouwen in traditioneel
kostuum [Marken], 1904**

18 x 24 cm, zwart-witfoto,
BK VK 683.518,
Centre Pompidou,
Musée national d'art
moderne - Centre de
création industrielle,
Bibliothèque Kandinsky

**Gabriele Münter,
Holland (voorjaar)
[Marken], 1904**

18 × 24 cm, zwart-witfoto,
BK VK 683.516,
Centre Pompidou,
Musée national d'art
moderne - Centre de
création industrielle,
Bibliothèque Kandinsky

**Gabriele Münter,
Kanaal in Holland
[Marken], 1904**

18 × 24 cm, zwart-witfoto,
BK VK 683.517,
Centre Pompidou,
Musée national d'art
moderne - Centre de
création industrielle,
Bibliothèque Kandinsky

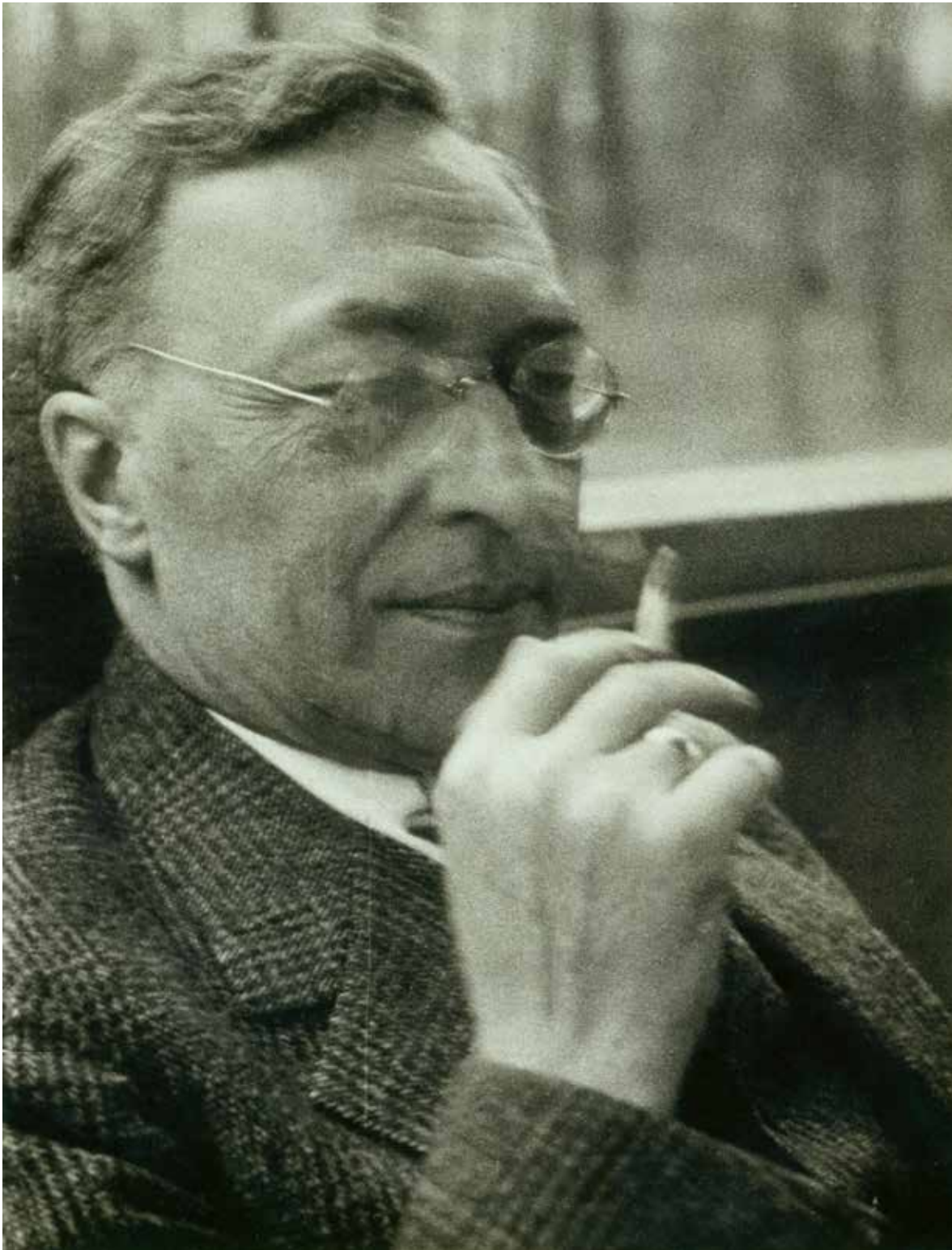

**Gabriele Münter,
Straatbeeld in een
Nederlands dorp
[Marken], 1904**

18 × 24 cm, zwart-witfoto,
BK VK 683.520,
Centre Pompidou,
Musée national d'art
moderne - Centre de
création industrielle,
Bibliothèque Kandinsky

**Gabriele Münter,
Huizen aan een kanaal
[Marken], 1904**

18 × 24 cm, zwart-witfoto,
BK VK 683.520,
Centre Pompidou,
Musée national d'art
moderne - Centre de
création industrielle,
Bibliothèque Kandinsky

*Josef Albers, Kandinsky
auf dem Balkon des
Meisterhauses von
Hans Mayer, 1929*

gelatine-zilverdruk
gelamineerd op karton,
17,4 x 13,4 cm
Centre Pompidou, Paris
Musée national d'art
moderne – Centre de
création industrielle

5

Inhoudsopgave

Wassily Kandinsky, een pionier van de abstracte kunst – de collectie van het Centre Pompidou	6
Woord vooraf	7
1. Wassily Kandinsky — Kunst zonder grenzen Angela Lampe	8
2. Het begin: de leerjaren	19
3. Murnau: op weg naar abstractie	50
4. Rusland: overgangsjaren	63
5. Bauhaus: jaren van theorie	74
De ‘juryfreie’ muurschilderingen: een ambivalente synthese Angela Lampe	83
‘De ontwikkeling van beelden in de tijd’ — Wassily Kandinsky en de (abstracte) film in de tijd van het Bauhaus Caroline Marié	110
6. Parijs: rijpe jaren	122
Chronologie	138
Centre Pompidou/H’ART	142
Colofon tentoonstelling	143
Colofon boek	144

1

Gabriele Münter,
Wassily Kandinsky voor
herberg Zur roten
Amsel, Kallmünz
(Beieren, Duitsland),
1903

Centre Pompidou,
Musée national d'art
moderne - Centre de
création industrielle,
Bibliothèque Kandinsky,
VK 682.311A

**Wassily Kandinsky —
Kunst zonder grenzen**

1. Vasily Kandinsky, 'Rückblicke' [1913], in *Kandinsky, Autobiographische Schriften*, red. Hans K. Roethel en Jelena Hahl-Koch, Benteli Verlag, Bern 1980, p. 37; vertaald als 'Reminiscences' in *Kandinsky: Complete Writings on Art*, red. Kenneth C. Lindsay en Peter Vergo, Da Capo Press, New York 1994, p. 368.
2. *Ibid.*, pp. 32–33 (Duits), pp. 381–82 (Engels).
3. Nina Kandinsky, *Und ich*, Kindler Verlag, München 1976, p. 235.
4. Zie de tentoonstellings-catalogi *Vassily Kandinsky et la Russie* (Musées des Beaux Arts de Belgique, Brussel 2013), *Kandinsky et la Russie* (Fondation Pierre Gianadda, Martigny, Zwitserland 2000) en *Wassily Kandinsky, Die erste sowjetische Retrospektive* (Schirn Kunsthalle Frankfurt, 1989).
5. *Kandinsky* (n. 1), p. 50 (Duits), p. 382 (Engels).
6. In een brief aan Gabriele Münter gedateerd 16 november 1904 schreef Kandinsky: 'Ik ben geen patriot, en ik ben slechts half-Russisch. Russen zien me als te buitenlands en hebben mij niet nodig. [...] Ik ben half-Duits opgevoed en mijn eerste taal en mijn eerste boeken waren Duits.' Citaat uit Jean-Claude Marcadé, 'Kandinsky—un artiste russe en Allemagne et en France', in *Kandinsky et la Russie* (n. 4), p. 12. Tenzij anders aangegeven zijn alle citaten uit het Duits naar het Engels vertaald door Tas Skorupa.

Weinig kunstenaars — sowieso weinig mensen — zijn staatsburger geworden van drie landen. De biografie van Wassily Kandinsky is bijzonder onder de vele avant-gardekunstenaars die in ballingschap moesten leven: hij werd geboren als Rus, groeide uit tot gevierd kunstenaar bij Bauhaus als Duitser en stierf in 1944 als Frans burger.

Hoewel de paspoorten in de eerste plaats om administratieve redenen waren verstrekt, geeft deze kaart de bronnen aan die de kunst van Kandinsky verrijkten — niet alleen toen hij in die landen woonde, maar al vanaf het begin van zijn carrière. In zijn autobiografische tekst *Rückblicke* beschrijft Kandinsky drie doorslaggevende ervaringen, elk verbonden aan één van de drie landen. Als jonge student ging Kandinsky mee met een etnografische excursie naar het gouvernement Vologda, die een bepalende invloed op hem zou hebben. Hij raakte gefascineerd door de huiskamers van de boerderijen. Als hij deze kleurrijk beschilderde kamers betrad, kreeg hij het gevoel in een schilderij te zijn beland.¹ Enkele jaren later, op een tentoonstelling van Franse kunst, was hij vrijwel ontroostbaar dat hij een *Hooiberg* van Claude Monet niet direct had herkend, maar werd niettemin diep getroffen door dit werk dat bijna niets herkenbaars voorstelde. In dezelfde periode ontdekte hij door een uitvoering van Richard Wagners opera *Lohengrin* de schilderkunstige effecten van geluid, en de kracht van kunst om innerlijke beelden op te roepen.² Deze drie oerervaringen — Russische volkskunst, contemporaine Franse schilderkunst en Duitse opera — vulden elkaar aan en stimuleerden elkaar. Ze vormen het beginakkoord van Kandinsky's werk.

Het lijkt slechts van zijdelings belang te vragen welk land de sterkste invloed had op de kunstenaar, welk land — zoals Nina Kandinsky zei toen ze zocht naar een woon- en werkplaats — recht had op het levenswerk van haar man.³ In recente jaren heeft een reeks tentoonstellingen overtuigend aangetoond hoe diep de Russische wortels waren van de auteur van *Über das Geistige in der Kunst*, en hoe nauw Kandinsky's banden met zijn vaderland zijn leven lang bleven.⁴ Voor hem was 'de stad Moskou, zowel haar innerlijke als haar uiterlijke kanten' van doorslaggevend belang. In 1913 noemde hij de stad de 'stemvork' voor zijn schilderkunst.⁵ Tegelijk voelde hij zich niet Russisch, vond zichzelf slechts een halve Rus, omdat hij was opgevoed door zijn Baltische grootmoeder met Duitse liedjes en Duitse kinderboeken.⁶ Hij verbleef in totaal dertig jaar in Duitsland en zette daar zijn belangrijkste theoretische geschriften op papier, in de taal van Goethe. Tegen het eind van zijn leven werd hij op een groot retrospectief in Bern 'een contemporaine Franse meester' genoemd. En zijn weduwe besloot uiteindelijk om zijn hele nalatenschap als legaat na te laten aan het Centre Pompidou. Maar in elk van de drie landen en in elke nieuwe culturomgeving vond Kandinsky inspiratie voor zijn werk.

Die Zuschauer, 1903

tempera op zwart
papier geplakt op
karton, 57,4 x 79 cm
Centre Pompidou, Paris
Musée national d'art
moderne – Centre de
création industrielle,
AM 81-65-81

Am Ufer, 1902

olieverf op doek en
karton, 32 x 22,9 cm
Centre Pompidou, Paris
Musée national d'art
moderne – Centre de
création industrielle,
AM 81-65-26

*Park von
Saint-Cloud, 1906*

olieverf op karton,
23,7 × 33 cm
Centre Pompidou, Paris
Musée national d'art
moderne – Centre de
création industrielle,
AM 81-65-30

*Park von
Saint-Cloud,
Lichtung, 1906/1907*

olieverf op karton,
34 × 33 cm
Centre Pompidou, Paris
Musée national d'art
moderne – Centre de
création industrielle,
AM 81-65-29

*Park von Saint-Cloud,
dunkle Allee, 1906*

olieverf op doek,
48 x 65 cm
Centre Pompidou, Paris
Musée national d'art
moderne – Centre de
création industrielle,
AM 81-65-31

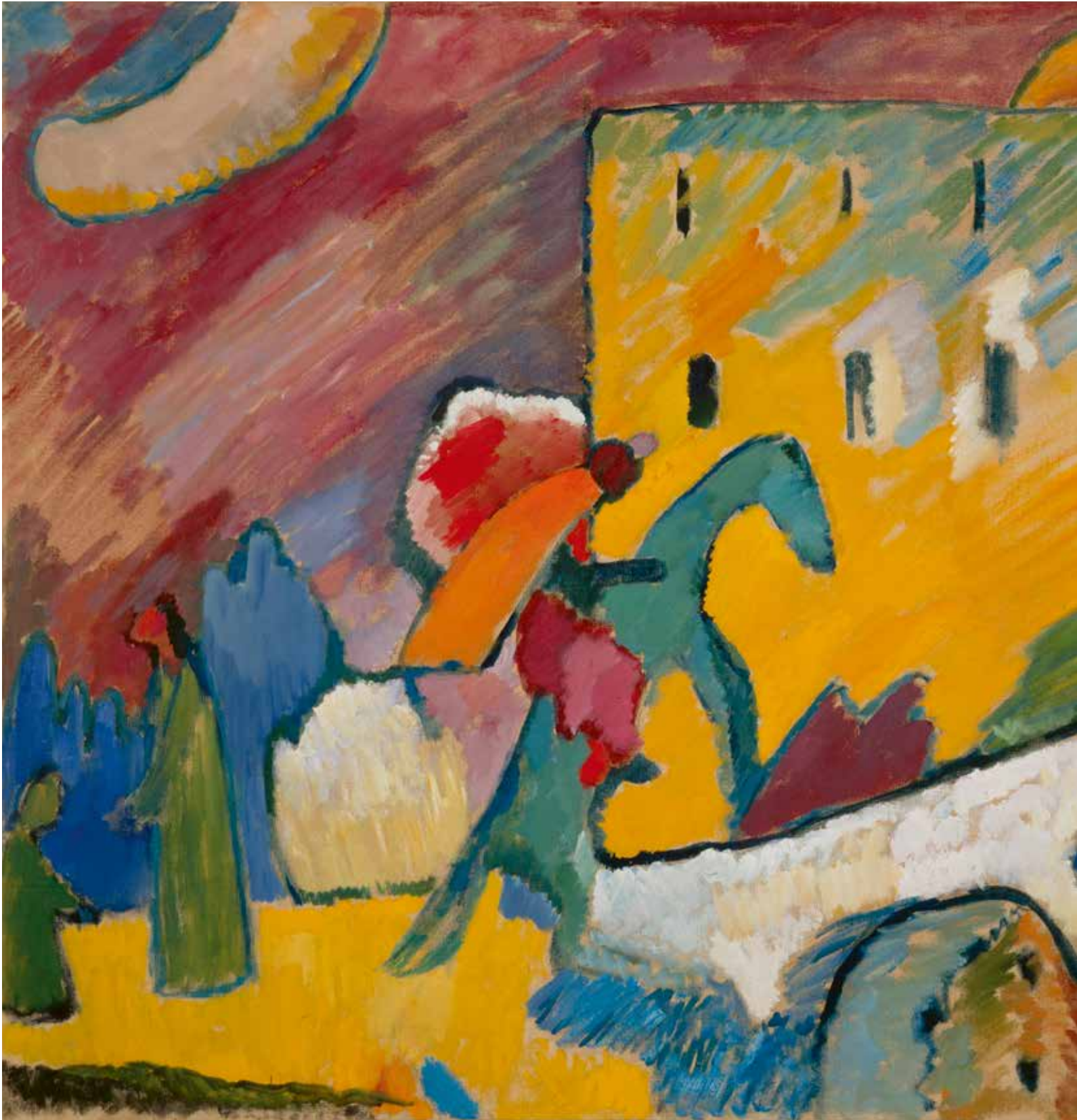
Gabriele Münter,
Wassily Kandinsky aan
zijn bureau in zijn
appartement,
Ainmillerstrasse 36
München, juni 1913.

foto geplakt op karton,
17,5 x 12 cm,
Centre Pompidou,
Musée national d'art
moderne - Centre de
création industrielle,
Bibliothèque Kandinsky,
VK 682.313A

Murnau: op weg naar abstractie

In de zomer van 1908 hield het reizen op. Kandinsky en Münter gingen in München wonen, en bleven daar tot de Eerste Wereldoorlog uitbrak. Op zoek naar een plaats om buiten te kunnen blijven schilderen, ontdekten ze het kleine stadje Murnau, aan de Staffelsee, tegen de achtergrond van de ‘blauwe’ Beierse Alpen. Ze waren gecharmeerd van de plek, vooral door het intense licht en de veelkleurige reflecties daarvan, en wisten hun oude klasgenoten Alexej von Jawlensky en Marianne von Werefkin over te halen om de nazomer gezamenlijk door te brengen. Dit verblijf werd gemarkeerd door de spectaculaire geboorte van een nieuwe vorm van expressionistische schilderkunst. Uitgaande van zijn vroegere experimenten en geïnspireerd door zijn ontdekkingen in de kunst die hij zag in Parijs, van Paul Gauguin tot Henri Matisse, kwam Kandinsky tot een grote doorbraak. Zijn brede verfstreken kwamen samen in steeds zelfstandiger vlakken van levendige kleuren. De beperkingen van het nabootsen van de werkelijkheid leken niet meer te bestaan. De zomer daarna kocht Münter, op aandringen van Kandinsky, een huis in Murnau, waar het stel vanaf nu de zomermaanden zou doorbrengen. Ze waren gefascineerd door de omringende landschappen maar ook door de plaatselijke volkskunst. In het bijzonder werden ze aangetrokken door religieuze legendes als die van Sint-Joris en de Draak of Sint-Maarten die zijn mantel doormidden snijdt, wat hen deed denken aan de religieuze houtsnedes (*loebki*) die ze uit Rusland kenden. De simplistische vormen en platte vlakken met felle kleuren binnen zwarte lijnen vormden een grote inspiratie voor de twee, zoals te zien is in Kandinsky's iconoachtige *Improvisation III* (1909, p. 55), die hij in deze folkloristische context had gemaakt, en waar de verbrokkeling van het onderwerp de latere abstractie al aankondigt.

In het begin van hetzelfde jaar sloten Kandinsky, Münter, Von Jawlensky en Von Werefkin zich, gestimuleerd door hun vruchtbare samenwerking in Murnau, aan bij een aantal andere kunstenaars om de Neue Künstler Vereinigung München (NKVM) op te richten. Hun twee groepstentoonstellingen werden zo heftig afgekraakt door de critici dat de jonge Münchener schilder Franz Marc het voor hen opnam en contact zocht met Kandinsky. Dit betekende het begin van een van de meest productieve vriendschappen in de geschiedenis van de avant-garde, onder meer leidend tot het ontstaan van de groep Der Blaue Reiter. In de zomer van 1911 kwamen Kandinsky en Marc op het idee van *Der Blaue Reiter Almanach* (gepubliceerd in mei 1912). Deze almanak toonde een synthese van de kunsten die stoelde op een visuele dialoog zonder grenzen of categorieën, waar een door Marc geschilderde stier naast een Japanse gewassen tekening en een Cézanne stond, gevolgd door een Maleis beeldje. Daarmee vormde het een revolutionair manifest. De redacteurs van de almanak organiseerden twee tentoonstellingen in München onder

Improvisation III, 1909

In zijn traktaat *Über das Geistige in der Kunst*, *insbesondere in der Malerei* bakent Kandinsky het genre van de *Improvisaties* af (uit dezelfde tijd als de *Impressies* en *Composities*) als ‘expressies die in hoofdzaak onbewust zijn en voor een groot deel plotseling zijn voortgekomen uit innerlijke processen, dus impressies van de “innerlijke natuur”’. Van 1909 tot 1914 maakte hij 35 schilderijen die we tot deze groep kunnen rekenen. *Improvisation III* markeerde het begin van de bevrijding uit de werkelijke wereld op weg naar ongeremde expressiviteit, die autonome vormen en kleuren voortbrengt. Het intense kleurenspeel, beïnvloed door de ontdekking van het werk van Matisse in Parijs in 1906 en benadrukt door de heftigheid van de penseelstreken, getuigt van zijn overgang naar abstracte kunst. De figuratieve elementen, vooral de ruiter op het steigerende paard — een motief dat al vanaf zijn eerste werken geregeld terugkwam en hem zelfs inspireerde voor het omslag en de titel van *Der Blaue Reiter Almanach* — plaatsen dit schilderij in de folkloristische context waar Kandinsky naartoe groeide in Murnau. Daar bracht hij vanaf 1908 de zomer door met Gabriele Münter en hun kunstenaarsvrienden Alexej von Jawlensky en Marianne von Werefkin. In dit Beierse stadje werd de groep aangestoken door de volkskunst, in het bijzonder religieuze glasschilderingen met hun kleurrijke vlakken binnen zwarte contouren. Is de ruiter misschien Sint-Joris, een traditioneel motief dat net zo geliefd was in Beieren als in Russische iconen, vlak voordat hij de Draak aanvalt die weggedoken zit aan de overkant van de brug?

Angela Lampe

volgende pagina:

Improvisation III, 1909

olieverf op doek,
94 x 130 cm
Centre Pompidou, Paris,
Musée national d'art
moderne – Centre de
création industrielle,
AM 1976-850

Improvisation XIV, 1910

olieverf op doek,
74 x 125,5 cm
Centre Pompidou, Paris,
Musée national d'art
moderne – Centre de
création industrielle,
AM 4347 P

Paysage à l'église rouge,
1917

olieverf op doek en
karton, 21 x 28,7 cm
Centre Pompidou, Paris
Musée national d'art
moderne – Centre de
création industrielle,
AM 81-65-37

*Une datscha voisine au
bord de l'étang, 1917*

olieverf op doek,
21 x 28,7 cm
Centre Pompidou, Paris
Musée national d'art
moderne – Centre de
création industrielle,
AM 81-65-39

COLOFON BOEK

Dit boek verschijnt ter gelegenheid van de gelijknamige tentoonstelling in H'ART Museum, van 19 juni t/m 10 november 2024.

Uitgave

WBOOKS, Zwolle
info@wbooks.com
wbooks.com
i.s.m. H'ART Museum,
Amsterdam
Centre Pompidou, Parijs

Redactie

Angela Lampe

Redactie Nederlandse tekst

Birgit Boelens

Tekst

Angela Lampe
(hoofdstukteksten)
Sophie Goetzmann
Caroline Marié

De 'juryfreie' muurschilderingen: een ambivalente synthese, geschreven door Angela Lampe, verscheen eerder in het Engels bij Yale University Press.

Vertalingen

Arnoud Bijl

Grafisch ontwerp

Vanessa van Dam

Lettertype

Jungka
(Jungmyung Lee & Karel Martens)

Fotocredits

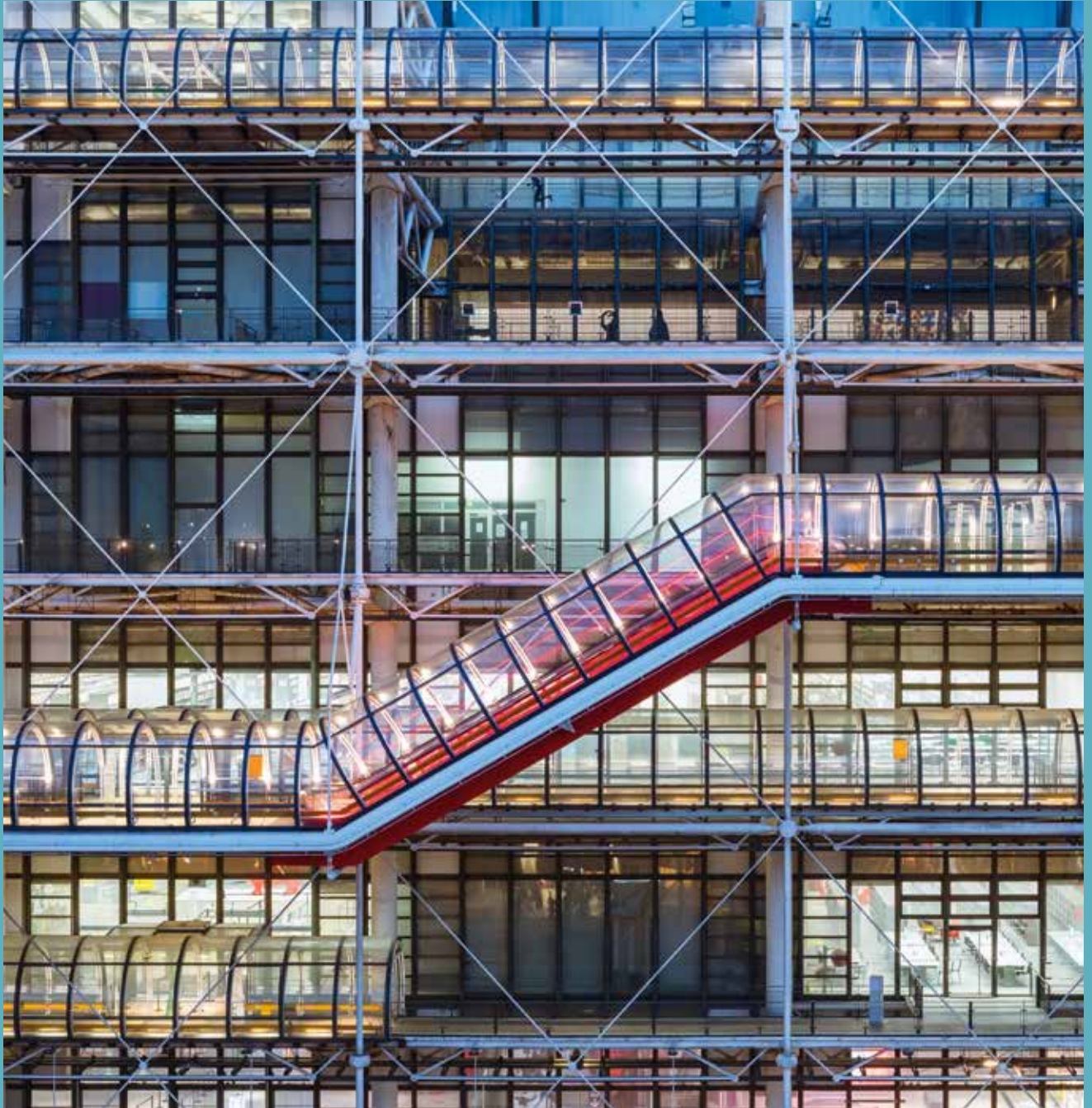
Janiek Dam
binnenzijde omslag,
foto H'ART Museum
Centre Pompidou
binnenzijde omslag,
foto Centre Pompidou
Centre Pompidou, MNAM-CCI
/ Christian Bahier & Philippe Migeat / Dist.
GrandPalaisRmn: p.24 boven,
p.35, p.46, p.108-109
Centre Pompidou, MNAM-CCI
/ Jacques Faujour / Dist.
GrandPalaisRmn: p.36-37
Centre Pompidou, MNAM-CCI
/ Jacqueline Hyde / Dist.
GrandPalaisRmn: p.125
Centre Pompidou, MNAM-CCI
/ Hélène Mauri / Dist.
GrandPalaisRmn: cover,
p.28-29, p.54, p.58-59,
p.60-61, p.101, p.130-131
Centre Pompidou, MNAM-CCI
/ Georges Meguerditchian /
Dist.GrandPalaisRmn: p.49,
p.68, p.126-127, p.135
Centre Pompidou, MNAM-CCI
/ Philippe Migeat / Dist.
GrandPalaisRmn: p.72-73
Centre Pompidou, MNAM-CCI
/ Bertrand Prévost / Dist.
GrandPalaisRmn: p.26, p.53
(onder), p.56-57, p.96, p.103,
p.104, p.128

Centre Pompidou, MNAM-CCI
/ Adam Rzepka / Dist.
GrandPalaisRmn: p.34, p.48
boven, p.54-55, p.62
Centre Pompidou, MNAM-CCI
/ Hervé Véronèse / Dist.
GrandPalaisRmn: p.119 onder
Centre Pompidou, MNAM-CCI
/ Service de la
documentation
photographique du MNAM /
Dist.GrandPalaisRmn: alle
overige werken uit Centre
Pompidou

© 2024 WBOOKS / Edition du Centre Pompidou, Paris, 2024 / de auteurs. Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. De uitgever heeft ernaar gestreefd de rechten met betrekking tot de illustraties volgens de wettelijke bepalingen te regelen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich alsnog tot de uitgever wenden. Van werken van beeldende kunstenaars aangesloten bij een CISAC-organisatie is het auteursrecht geregeld met Pictoright te Amsterdam. © c/o Pictoright Amsterdam 2024.

ISBN 978 94 625 8636 9
NUR 646

uit

Centre Pompidou

Boris Lipnitzki, Wassily Kandinsky voor zijn schilderij
Entwicklung in Braun, in zijn studio in Neuilly-sur-Seine, Parijs, 1933.

Centre Pompidou, Musée national d'art moderne,
Bibliothèque Kandinsky, Paris
Fonds Kandinsky 1621

Wassily Kandinsky (Moskou 1866 – Parijs 1944) is van grote betekenis geweest voor de kunst. Zijn ontwikkeling verliep van figuratief, bijna impressionistisch werk, naar een organische, hybride vormen-taal. Dit boek laat de artistieke weg van de Russisch-Franse kunstenaar zien. Kandinsky werd een pionier van de abstracte kunst.

Kandinsky werd geboren in tsaristisch Rusland, vestigde naam als leraar aan het vermaarde Bauhaus, ontvluchtte het fascisme en kwam terecht in Frankrijk. Oorlogen, crises en revoluties hadden hun beslag op de kunstenaar. Zijn onwaarschijnlijke levensverhaal is terug te vinden in de rijkdom van zijn kunst.

Dat er zoveel van hem bewaard bleef, is te danken aan zijn weduwe Nina. Zij schonk kunst en archiefstukken aan de Franse staat. Daar kwamen ze terecht in Centre Pompidou in Parijs, een van de grootste musea voor moderne en hedendaagse kunst ter wereld. In dit boek worden topstukken uit Kandinsky's oeuvre, afkomstig uit dit vermaarde museum, gepresenteerd in de context van zijn artistieke leven.

HART
MUSEUM

Centre
Pompidou

WWW.WBOOKS.COM